

Turóczi-Trostler József

Fenékkel felfordult világ.

Tanulmány a mesés képzetek
történetéből.

Budapest 1942.

Ranschburg Gusztáv könyvkereskedése

Különlenyomat a „Libanon” 1940-1941. évfolyamából.

Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, VIII. kerület Szentkirályi-utca 23.
Felelős : Richter Márton. Fk. Turóczy-Trostler József.

Az utolsó években sikerült néhány verses és prózai emlékünkhöz elszigeteltségét megszüntetnünk azáltal, hogy kijelöltük helyüket az európai irodalom gazdag koordinátarendszerében. De azért még most is akad bőven megvilágítani és felderíteni való.

Jó ideje foglalkoztat a Szencsey-dalokkönyv egyik éneke (*Fenékkel föll fordult már ez széles világ*). Rövidített és módosított szövegét Thaly Kálmán tette közzé a *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* második kötetében (Pest, 1864, 81-84 l.).

Mi most a kézirat szövegéhez¹ híven annyit közlünk belőle, amennyire a későbbi megértés szempontjából szükségünk van:

Fenékkel fölfordult már ez széles világ
meg holt Mátyás király el költ az igazság
ki az élőt rózsa volt azé az uraság
tetves mendikás is mast asztalfélre hág.

Az ki igazat szóll bé török az feje,
de ki hazudni tud az ül asztalfélre,
nagy kevélyen kandal az ezüst sellegre,
könyekig jár keze az fekete lébe.

Ha Vitam Bergában olly oskolát tudnék,
mellyben hazugságot egy tökben kaphatnék,
tsak rühes lovon is még is oda mennék,
tudom, ha meg jönnék asztal félre ülnék.

Én vagyok az híres Date victum várban -
hogy ha mastan volna velem darab túró,
úgy jutna az számra amaz Constructio.

Abban az országban az melyben én voltam
egy tudatlan gyermek ökörré vált láttam

Ez a dolgozatomban kibővíti „Mesenyomok a tizennyolcadik század magyar irodalmában” és „A mese felfedezése és a magyar mese a tizennyolcadik században” 1940 c. tanulmányaim problémakörét. Az utóbbinak élénk kritikai visszhangja támadt. Ki akartam mutatni benne, hogyan fogadta a régi magyar irodalom és közönsége a mesében megnyilvánuló „irracionalitás” 4, most viszont néhány meseképzet magyar irodalmi sorsával foglalkozom. Sem ott nem dolgozhattam, sem itt nem dolgozhatom a „tárgy-” és „motívumtörténet” régiszabású, merev, statisztikai módszerével. Annál kevésbé, mivel nem hiszek a formától elvont mesterséges motívumok külön életében. Éppen ezért ne keressenek rajtam olyan szempontokat és módszereket, amelyek távol állanak tőlem!

*) Nemzeti Múzeumr. hung. oct. 70, 315-318. 1.

hogy ott ökör nem volt az előtt nem láttam
 hogy bolhán szántottak akkor én ott voltam;

Láttam oly szúnyogot melynek lába szárnya
 Dunát által érte annak hosszúsága
 hídnak tették aztot Duna két partyára
 az sok kereskedő emberek számára.

Láttam oly halat is az melynek gyomrába'
 egy kegyetlen erdő vala tágasságba
 hogy háromszáz ember paripán jártába
 eleget nyulászot vala hamarjába.

Láttam oly ökröt is melynek ő dereka
 az hegyeket érte annak hosszúsága
 hogy tizenkét hegyrül az füvet le rágta,
 mellyen csudálkozik az ki azt nem látta.

Láttam oly Tikot is, melynek ő tojása
 rettenetes nagy volt annak hosszúsága
 hogy huszonkét falut el mosót az árja
 úgy föl hanta magát mint az Tenger habja.

Mást olyat hazudok kit magam sem hiszek
 talán az urak is egy polturát vetnek
 vagy az asztal fere engemet ültetnek
 avagy az ajtón is eb rúdon kivetnek.

Láttam az Dunát is, hogy egyszer meg-égett
 másut ismét láttam olyan embereket,
 kik szélnél egyebet soha nem ettenek
 egymásra köszönték az levegő Eget

1. *Műfaj és motivális kör.* Első olvasásra a közölt versszakok a motivális összefüggéstelenség és rögtönzés hatását teszik az emberre. De ez a hatás tudatos valami s természetesen adódik az egész vers céljával együtt. Parttalan, logikátlan előadásmódja alkalmazkodik hallgatóihoz, akik túladtak józanértelmen, logikán s rakoncátlan kedvükben szívesen kapnak minden esztelenségen, egy- és kétértelmű tréfán, s így egysorba tartozik a hasonló hangú XVI. századi vagy egykorú csúfolódó énekekkel, lakodalmi gajdokká]. Szerzője úton járó „mendikás”, protestáns ember – erre vall „Vitamberga” említése, s amellet nyilvánvalóan Iitterátus. Népes nemzetközi család tagja² Jól ismerjük felmenő s lemenő rokonait. Természetes tehát, hogy nemcsak hangjában, modorában, hanem motivális vonatkozásaiban is közel áll hozzájuk: két kézzel merít a hazugmese kiapadhatatlan kincséből.

²) L. Th. Hampe, Die fahrenden Leute in der deutschen Vergangenheit, Leipzig, 1902. – Joh. Holte, Fahrende Leute in der Literatur des 15. und 16. Jahrhunderts. Berlin 1928. – A „legilletékesebb” hely, egy régi magyar iskoladráma, így értelmezi a mendikás fogalmát: hátán háza, kebelében kenyere, nyárban fűtül, téiben didereg, éjjel lop, nappal korhelykedik, egyéb hivatalát nem tudni. (Bernáth Lajos, Protestáns iskoladrámák. Régi m. könyvtár, 21, Comoedia de Zingaro, 295. 1.) A „date victum” kolduló formula (1. u. o. 296.) Mendikás: „Nempe dum nos solito more victum cantamus.”

Ez a mesefajta³ a legképtelenebb képzelet és a legöncélibb játékosztón megnyilatkozása, hacsak nem szövetkezik parodisztikus céllal, szatirikus szándékkal. Ügylátszik, az ártalmatlan hazudozásra való hajlam s a hazugság elfogadására való készség kiirthatatlan „infantilis” csöke vényként él minden emberben, különben nem teremthetett volna magának olyan közérthető műnyelvet, vagy jelbeszédet, amely nem ismer korhatárt, népi-faji korlátot s körülbelül egyidős a költészettel magával. Azok a mitikus hiedelmek, praeanimisztikus kísértetek, kollektív ösképzetek, ijesztő lidércnyomások, amelyek rangrejtve húzódnak meg számos igaz-mese hátterében, itt veszélytelen, rangjukat veszített, lefokozott elemei egy veszélytelen „adémonikus” világnak. Ebben a világban nincsen morális gát és mérték. Valami furcsa „elefantiázis” új óriási méreteket ad a tárgyknak és jelenségeknek. Máskor meg a kicsinyítés optikája uralkodik a szemén: az ember hol elefántnak látja a szúnyogot, hol meg szúnyognak az elefántot,

A hazug-mese a maga nyelvére ülteti át az igaz-mese, a mese-földrajzok, útleírások és állattanok egész anyagát. Kettejük között van egy lényegbevágó különbség: Az igaz-mese az „illuzionizmus” legtisztább, legzavartalanabb diadala. Csupa jó-hiszeműség. Nincs benne ironia. A hazug-mese színre elfogadja az illúziót, de csak azért, hogy a képtelenségig és lehetlenségig vigye, visszájára fordítsa, „ironizál ja”. Álláspontja mindig „mesénkízüli” álláspont. Az egyik esetben a mese csodája, a csoda hitele „kételyen felül áll”, legalább addig, amíg a mese tart. A másikban a mesélő nem leplezi, hogy amit mond, a hallgató viszont tudja, hogy amit hall, merő hazugság. A mesélő önmagát, a hallgató alsóbb fokon a pusztá „virtuozitást”, magasabb fokon az ugratási, legmagasabb fokon a paródiát és szatírárt élvezi az egészben, itt van a nyitja az ősrégi hazug-vetélkedéseknek vagy azoknak a meséknek, ahol a király a lánya kezével vagy kincssel jutalmazza meg azt, aki a legvalószínűtlenebbet hazudja („az már nem igaz”). De van még egy másik különbség is. Az

³ A hazugmese története még nincs megírva, ép oly kevéssé, mint az igazmeséé. Egy-egy koron, motivális körön, elsősorban az anekdotikus formán belül használható, gazdag anyaggal szolgál: L. Unland, *Schriften zur Geschichte der Dichtung u. Sage*. III. Stuttgart 1866. 223 IL; C. Müller-Fraureuth, *Die deutschen Lügendichtungen*, Halle 1881; N. Th. Sumcov, *Razyskaja v oblasti anekdoticeskoj literatury*, Charkov 1898; *Oeuvres du Seigneur de Brantôme* (1779). XIII.: *Discours d'aucunes Rodomontades et gentiles rencontres; et paroles espagnoles*; C. Jul. Weber, *Demokritos*, 1868⁸, IV. 235 IL: *Die Lügen, Mesestatisztika: Joli. Boite u. G. Pol'ivka, Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, Leipzig, IL 1915. 560 IL – V. ö. O. Bockel, *Die Psychologie der Volksdichtung*, Berlin, 19132, 306 IL; Fr. von der Leyen, *Das Märchen*, Leipzig, 1925³, 85 II – Turóczy-Trostler József, *Münchhausen* (Irodalmi Lexikon, 1927); A. Ludvig, *Der Lügner* (Lit. Echo, 1921); Joh. Boite, *Fahrende Leute*, 17 II. – Paulv-Wissova-Kroll, *Realenzyl. des Mass. Altertums*, 14 (1928), 280. J. A. Rapp, *The genealogy of Baron Munchausen*, *Classical Journal*. 27. 347 I – Bürger-Polivka, *Zu Bürgers Munchausen*. *Zeitschrift f. Volksk.* 28, 129 11.

igaz-mese az „irracionális” korokban, a középkorban, az ó- és újromantika »idején „virágzik”. A hazug-mese éltető légköre a „ráció”. Lukianos, a hazug-mese első „klasszikusa”, az antik felvilágosodás századában élt. Rabelais és Fischart gigantikus hazugságai és elképesztő „halandzsái” mögött ott érezni a kezdeti európai felvilágosodás szabadosságát és felemás iróniáját. Swiftet, Munchhaust csak a barokkellenes, „túlérett” felvilágosodás közönsége élvezhette. Csak a romantika félhomályából felocsúdó Immermann adhatott egy új felvilágosodás küszöbén a hazugságok mesterének (Münchhausen) olyan értelmet, hogy ez az egyetemes korhazugság hasonlatává „mélyült”. Csak a „Varázshegy” veszedelmes fikcióival küszködő Thomas Mann teremthette meg a szélhámos Krull alakját, költött gyermekkorával, költött álmaival, hegedűjével, betegségével együtt. Hogy a túlhajtott ráció milyen veszedelemmel fenyegeti az igaz-mese csodáját, erre tanulságos példa Andersen egyik-másik meséje, örök kár, hogy a freudizmus mindeddig alig méltatta figyelmére ezt a világot, amelyben pedig állandóan a „komplexumok” és „ellenkomplexumok” egész sora leplezi le önmagát.

A hazug-mese irodalmi története ellenőrizhetőbb, mint az igaz-meséé. Lukianoson kezdve a *Modus Horum*-ig (XL sz.), innen pedig a mi időpontunkig egyetlen összefüggő folyamat. Úgyszólván szemünk láttára cserélődnek ki benne a magas- és mélyirodalom motívális elemei. Az ember látja, hogyan süllyednek le, vetkeződnek ki eredeti alakjukból, hogyan kerülnek ponyvára, kopnak hazugsággá diákok, vadászok, útonjárók, obsitos katonák száján a keleti és nyugati mesevilág, legendák, látomások hiteles vagy szent csodái s hogyan emelkednek időnként újra magasba, anélkül hogy le tudnák vetközni egykori „hazug” létük emlékét (Cervantes, Swift). Meglepő, hogy a hazug-mese és családja mindig és mindenütt úgyszólván ugyanabban az egy szűk motívális és tipológiai körben mozog, ugyanazzal a néhány uralkodó képzzel dolgozik. Ezen a ponton, úgylátszik, hamarosan kimerül az emberi lelemény és képzelet. A klasszikus antik ős (Lukianos: *A hazugságkedvelő*) és a klasszikus német utód (Münchhausen), Plautus miles gloriosus, Brantôme spanyol katonája és Gryphius Horribilicribrifaxa meg Daradiridatumaridese, a francia Perrenet és a magyar obsitos, a Gasconiana hőse meg a zsidó Bar Bar Channa másképpen, más hanglejtéssel, de lényegében egy törvény szerint hazudik.

2. *Régi magyar irodalom és hazug-mese.* A magyar magasirodalom szelleme mintha sokallotta vagy veszedelmesnek tartotta volna még azt a maradék irracionáltságot is, amely ott lappang sok hazug-mese alján. Századokon át szinte teljesen elzárkózott előle. Csak nagysokára, a XIX. század első felében fogadta magába, de akkor is – nyilván német hatás alatt – valójában csak az egy Münchhausen-típust asszimilálta (Gaal József, Garay, Vörösmarty: *A katona*, Petőfi, Abonyi: *János pap országa*, Seress László: *Hári János Iliásza*). A mélyirodalom már kevésbé tar-

tőzökodó. Szállást adott egy csomó vándortrufának, ismeri az esztelenséget esztelenségre halmozó halandzsabeszédet (pl. Kriza: *Vadrózsák*. Kiadta Sebestyén Gyula II. 35), a csali- és hazug-mesét.⁴ (Ez utóbbiak rendszerint két Európa-szerte elterjedt forma változatai: *Az már nem igaz; Az apám lakodalma*.)

Ha hazug-mesét nem is, néhány érdekes nyomot azért mégis találunk régi irodalmunkban. Az egyik ilyen nyom utalás arra a mesére, amelynek anekdotikus nyugati változatát Joh. Góbbi Junior (1300) jegyezte fel első ízben s amelynek három valószínűtlenül ügyes hőse közül az egyik futtában patkolja meg a lovat (*Actio Curiosa: De nagyon sebes futtában megpatkolod-e a lovat?*)⁵ Egy másik, eddig ismeretlen, vadkörtvélyből font fonalat említ. (Hej dúdoljunk, dúdoljunk! Vadkörtvélyt is aszaljunk; abbul fonalat fonjunk, Nyakunkba ruhát vonjunk.)⁶ Ez a fonál egy-képzetkörbe tartozik a homokból, iszapból, pelyvából, szecskából vert mesebeli ind, antik, germán és szláv kötéllel, a borból és vízből sodort német ostorral.⁷

Egy harmadik nyom alighanem a legrégebb (XVII. századi) halandzsaversünk, mindenestre első magyar emléke a nevetséges mesei feladatokról szóló keleti-nyugati hagyománynak, másfelől az örök Balgaság városa (Abdera, Schild a, Rátót) polgárainak nevetséges tetteit kipellengérező nagy trufairodalomnak:⁸

Jászság, Kunság mentiben szarkák kodácsolnak
Az berényi malomban verebet patkolnak,
Szeged mellett Boroszyán baglyok furulyáznak
Erken, Mérán a gyíkok bojnyik-táncot járnak.
Jákóhalmán a vargák ködmönt köszörülnek,
A szomszédban Jász-Dózsán csak el nem rémülnek;
Pusztá-Szikszón Győr mellett mentét fűrészölnek,
Esztergomnál, s Kiséren csontokat örölnék.⁹

⁴) A magyar hazugmese statisztikájához és tipológiájához: BerzeNagy János, Magyar népkölt. gyűjtemény. Új folyam IX. 1907, 581 Í. (V. ö. u. o. XII, 463 I.) és Honti János, F. F. Communications, No. 81. Helsinki, 1928. 41 11. – Mindkét összeállítás kiegészítésre szorul.

⁵) Bolté-Polivka, ITI. f 1918), 11 í.; György Lajos, Kónyi János Demeritusa. Budapest, 1932, 49 II.

⁶) Thaly, Régi magyar vitézi énekek, II, 73 Í.

⁷) A képzet ind eredetéhez: Th, Zachariae, Zur Geschichte des w'-isen Haíkar. Zeitschr. des Ver. für Volkskunde, 17, 172 II. és 461 II. V. ö. E, Cosquin, Revue biblique internationale. 1899, 71, -Boite-Polivka, IL 513 I, -Változatai a magyar népmesében is.

⁸) Az irodalomhoz: O. Crusius, Märchenremininszenzen im antiken Sprichwort. Verhandl. der Philologenvers, in Görlitz. 1890. 39 t; L. Friedländer, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms I. 472; Bolte-Polivka, IL 349 IL és IV. (1930), 117 I. V. ö. Magyar népkölt. gyűjt. Új folyam, VIII. 595 I. és Honti, 36-7 I.-

⁹) Thaly, Régi magyar vitézi énekek IL 171 I. – A halandzsabeszédet főleg a magyar diák-irodalom műveli. L. pld. a Bernáth Lajostól kiadott protestáns iskoladrámák közül a Pándorának históriáját (R. magyar könyvtár 21, 131 II.), a Poétacenzúrát (u. o. 278 II), a Comoedia de Zingarót (u. o. 295-299 II.) Versünk utóéletéhez v. ö. Magy. népkölt. gyűjt. Új foly. II. 327 – Kálmány Lajos, Koszorúk, Arad, II (1878), 178; u. a. Szeged népe, Szeged, 111 (1891) 81-82.

Jóval beszédesebb nyom a negyedik, a Cyrusról szóló XVII. századi protestáns iskoladráma utolsó intermediuma.¹⁰ Két katona találkozik egymással, két megmagyarított miles gloriosus. Az egyik nyugatról, a másik keletről jött. Az egyik a nagyítás, a másik a kicsinyítés hazugja. Beszélgetésük során sok minden előkerül: mitikus, mesei, anekdotikus tömelékek. Keleti és antik örökség, de a középkor, a XVI-XVII. század képzeletét is foglalkoztatják¹¹ „Atlás maradéki”, az idomtalan óriások, akik olyan nagyok, hogy „amikor az Tengeren által akarnak menni, nem keresnek hajót, hanem csak könnyen által lábolják, még övig is alig ér a tenger nékik”. (Magyar népmese, János vitéz.) Újszerű vonás viszont, hogy „minden tagok sorófon jár, mikor az házban bé mennek, minden tagokat ki sorofollyák, s ha akarják, csak olíva π embereket csinálnak magokbul, mint mi vágjunk, és ígj a mikor akarják nagyobbak, a mikor akarják peníg kisebbek”. (Technikájában, de csak ebben, emlékeztet ez az ötlet Lukianos holdlakóira, akik ha kell kiveszik s utána újra helyére teszik a szemüket, a görög Lamiára,¹² aki edényben hordja a szemét, Münchhausen tábornokára, aki ivás közben kalapjával együtt koponyapótló ezüstlapját is leemeli, hogy elpárologtassa mámorát.) Nem kevésbé érdekesek a „rettenetes nagyfülű emberek”, amikor egyenesen felállnak, a két fülük a két bokájukat éri, amikor pedig lefeküsznek, az egyiket maguk alá teszik, a másikkal meg takaróznak. Vérrokonai ezek a „lapátfülű”, „lud-, spongya- és parafatalpú” (Lukianos), „árnyéklábú”, „daninyakú”, „madár- és kutyafejű”/„egyszemű” vagy „fejetlen” embereknek. Őshazájuk India (Mahábhárata, Rámájana), innen vándorolnak a mesés antik földrajz- és néprajzírodalomba, Lukianoshoz; innen a *Szindbad-éle* mesék, a *Sándorregény*, *Brandanus-legenda*, *Herzog Ernst*, *Huon de Bordeaux*, középkori enciklopédiák, zsidó-arab közvetítők, a Mandeville-szerű (Jean de Bourgogne à la barbe) útleírások révén az európai magas- és mélyirodalmakba. Velük együtt költöződnek nyugati éghajlat alá a fantasztikus állatfajták, a griff és a rokk, a szigetnagyságú hal, az elefántnyi bolha, kutyányi hangya, óriás-szünög.¹³ Persze alaposan megváltoztak, mire Nagyenyedre értek,

¹⁰) Comoedia in qua Cyri infantis ab Avo Astyage expositio .. . delineata. Kiadta Stripszki Hiador. irod. tör. Közi. 1915, 350-353 l. (A drámára s irodalmi vonatkozásaira legközelebb még visszatérek.)

¹¹) L. az Edda, a lovagregény, az Amadis, a népkönyvek óriásait, a Gargantua és Pantgruel családját. Egy XVI. századi trufatárban egy óriásnak akkora foga van, hogy egy magyar ökör kényelmesen elfér benne (M. Lindener, Der erste theil Katzipori 1558, Zijj 1.)

¹²) Lamia gyermekező antik boszorkány. Régi források nyomán idézi Angelo Poliziano (Opera, Basel, 1553. 451 l.) – L. E. Ronde, Der rfrichwche Roman, Leipzig, 1914², 210 l. – Antik lelőhelyei: Boite-Polívka, IV. 41. l.

¹³) Evvel a mesés ember- és állatvilággal a XVII. század óta gazdag irodalom foglalkozik. Itt beérjük néhány utalással: E. Rohde, Der griechische Roman, 178-210 l. (V. ö. H. Reitzenstein, Hellenistische Wunderzählungen, Leipzig, 2. kiad. 1922.) – M. I. de Goeje, De Reizen van Sindebaad. De Gids 1889, 2, 278; Berger de Xivrey, Traditions tératologiqites. Paris 1836. 67, 109, 490 stb.; A. Tobler, Ober sagenhafte Völker. Zeitschrift f Völkerpsychologie,

de nem olyan mértékben, hogy ne lehetne felismerni őket. Abban a világban, ahol az első hazug járt, akkora a tetű, mint a verőmalac, a bolha akkora, mint a „Teve csitkó”, mert „szintén olyan púpos a háta s olyan horgas az nyaka, mint az Tevének”, Látott egy szúnyogot, amely egy birkának a hátára szállott, A birka addig futott veie, amíg egy fa mellett meg nem állott. Ott a szúnyog egyik lábával megragadta a fát, a másikkal pedig úgy fogta át a bikát, hogy nem tudott megmozdulni. Ezt látva a katona odafutott, kirántotta kardját s „markolatig ütötte a szúnyogba, mégsem ment által a másik oldalára”. Talán még most is véres a kardja tőle, A hajából is hever még valami a tarsolyában. (íme a Münchhausen-típus első megjelenése a magyar irodalomban,) A tetűnek közelkorú kacسانی párját Kopenhágában látja egy vándorlegény,¹⁴ Ebbe a gyűjteménybe tartozik még a kutyanagyságú hangya és a kecskényi légy,¹⁵

Végül a nagy méhekre kerül a sor:

Orientalis: No még bár csak egjet mondgj mit láttál?

Occidentalis: Láttam hogj egj raj méhet szintén akkor akart bé fogni egj ember, olyan nagj volt az méh, mint egj öreg pujka. Or.: Hát az kosárja micsodás volt?

Occ: Csak olyan, mint az micsodás itt szokott lenni

Or.: Hát hogj tért bé olyan kicsiny lyukon, mint az hol az méh bé szokott jární?

Occ: Azt immár nem tudom, mint mentek bé, mert szintén akkor jöttem el, az mikor bé akartak menni az kosárba...

Szabályos hazug-anekdota, (Tipológiaiilag rokona a valószínűtlenül nagy káposztáról vagy réparól s a megfelelő vagy meg nem felelő nagyságú üstről szólónak,)¹⁰ Ismerjük antik előzményeit, de „modern” utódait is. Bejárta e.tfész Európát, Különösen jól áttekinthető a német változatsor a XVII. századtól (Melander: *Jocorum atque Seriorum Centuriae* 1626.) a XVIII-ig (Abraham a S, Clara: Philander: *Zeit Verkürtzpr* 1702: *Kurtzwetziçer Hannswurst* 1718; *Recueil von Allerhand Collectaneis* 1719-1725, stb.), hol a hallgatók kételvtév elütő fordulattal, hol anélkül, míg csak

18, 238. – Casartelli, Cyena-Simurg-Roc. Un chapitre d'évolution mythologique et philologique. Congr. intern. des Catholiques, 1891. Sect. VI. – Victor Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes. Liège-Leipzig, 1903. VII. 54-93 1.) V. ö. M. Printz. Garuda, der ägyptische Greif, Zeitschr. der d. morgenl. Gesellschaft, 1933. – A. Bovenschen, Untersuchungen über Johann von Mandeville und die Quelle seiner Reisebeschreibung. Zeitschr. der Ges. für Erdkunde zu Berlin 1888, XXXIII. 80. – Leo Jordan, Quellen u. Komposition von H. Ernst, Archiv für das Studium der n. Sprachen 112 (1904) 328 II. 457 II. (v. ö. u. o. 1906 50 II.) K. Sonneborn, Die Gestaltung der Sage von H. Ernst 1914, – P. Meyer, Alexandre le grand dans la litt. franc, du moyen âge. Paris, I-II. 1886.

¹⁴⁾ Otho Melander, *Jocorum atque Seriorum Centuriae*, Frankfurt., 1626., 3, 41.

¹⁵⁾ Unland, Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder II. No. 240. – A nagy hangyákhoz: Chauvin, Bibliographie, VII. 87 1.

¹⁶⁾ L. Müller-Fraureuth, 125 1. 198. jegyz. – A Wesslski, Der Hodscha Nasreddin, Weimar. 1911. II. 221 1. – A magyar anyaghoz: György Lajos, Kónyi János Democritusa, 48 II.

Münchhausen le nem foglalja magának. A magyar változattal – a párbeszédese alakban is – összevág egy XVI. századi német verses „újság”, amely Indiát-járó diákkal mondatja el a furcsa történetet.¹⁷

„her wirt ich komb auss Indien,
da ich dann Wunderding gesehn:
von wüten tieren manigfalt,
von anderen sachen mancherlei,
eines allein meld ich hiebei,
es hat immen in aller mass
dasselbsten wie die schaf so gross”
„ei” sagt der wirt „kann diesi war sein?”
„wie gross ist dann das immenhaus
in welchs sie schliefen ein und aus?”
„nicht grösser wie der hie zu land.”
derselbe gast alsbald bekant.
„für war! dein red machst mir zu kraus.
wie schliefen sie dann ein und auss?
„her wirt umb solich ire sachen
tu ich mir nicht viel kummer machen,
was gehts mich an wie sie heraus
oder nein schliefen in ir haue?
ich sah sie kriechen auss und ein;
wie solches mag zugangen sein,
ich habs gesehn und rede hie,
drumb lass ich selberst sorgen sie,
dass solches war mit nicht erlogen;
wers nicht glaubt mag wolí weiter fragen.”

(A nagyított méh a népmesének is kedves állatja, de inkább csak szláv nyelvterületen; egy szerb-horvát, három bolgár, nyolc kisorosz, egy nagyorosz, négy fehérorosz, öt lengyel mesével szemben áll egy-egy dán és török mese.)¹⁸

A Keletről jött katona meséi „mikrológiai” ellencsodák: az emberek könyöknyíre nőnek – ezek Homeros, az antik mondák. Plinius, „pigmeusai”, – a legnagyobb ökör is csak akkora, mint egy tulok, a tulok akkora, mint egy kutya, a kutya akkora, mint egy róka, a róka, mint egy nyúl, a nyúl akkora, mint egy macska, a macska, mint egy egér, az egér, mint egy búzaszem, a búzaszem, mint egy kásaszem. (Swift is ilyen kettős, mikrológiai és makrológiai eljárással építette meg a maga két ellen világát, az óriásokét és a törpékét.)¹⁹

¹⁷) L. J. M. Wagner, Lügenmärchen. Neue Zeittung auss der ganzen Welt. Zeitschrift f. deutsches Altertum. Neue F. 4, 459-60 1. – ötlettechnikailag idetartozik Pulci Luigi óriása (Morgante Maggiore 1482): akkora minit egy hegy s mégis elfér a kolostorcellában, és a magyar vers ökre, amely akkora, hogy az ólba nem tud bemenni – és bebújik az egérlyukba (Magy, népkölt. gyűjt. U. f II. 332).

¹⁸) Bolté-Polivka, II. 515.

¹⁹) Ezek után módosítandó az az állítás, hogy Kónyi János teremtette meg a magyar obsitos-típust (György Laijos, Kónyi, 51.).

Körülbelül az ő Democritusával egy időben jelenik meg egy az övénél gyökeresebb obsitos-típus két változatban. Az első, a régebbi, még csak halvány körvonalaiban mutatja, lódtítások híján:

Én születésemtől fogva Marsmezején
Forgottam, s tartattam Bellónának tején

Halványabb nyom egy német eredetű vándortrufa, Czeglédi István meséli el „*Idős Noe becsületit oltalmazó Japhetke*” c. vitatkozó munkájában (Kassa 1664; 1. Gyárfás Tihamér, *Magyar Nyelv.* 1912, 270-71 1.). Egy hazugember azzal kérkedik, hogy „ü egész Európát bé-járta. Kérdik tüle: Volté hát Velentzében? erre így felel: nem nézhettem jól meg á Várost, mert estve későn mentem, mellette el. Mondgyák erre némellyek: hiszen Tenger vötte azt környül, s hogy mehettél mellőle el? Illy választ ad erre: Mert Tél volt akkor, s á Jégen mentem.” Ennek a kis elbeszélésnek az az érdekessége, hogy pontosan azt a formát követi, amelyet a német trufa „klasszikusa”, Bebel Heinrich tübingeni humanista adott neki (*Libri facetiarum jucundissimi.* 1514, III. 103: *De insigni mendacio*): „*Quidam gloriatus se lustrasse totam fere Európám maximeque Italiám, Interrogatur de Venetorum urbe magnificisque aedificiis, ad quod inquit: Non possum plura dícere de Venetiis, earn enim urbem non nisi semel sub crepusculo vespertino transivi equo. Quod eum alii impossibile dicerent, quod urbs mari circumdata equorum ingressum et egressum. non admítteret, dixi ego: fuisse hiemem eo tempore, dum transisset, atque super glacie equitasse ad urbem*”. – A trufa ennek a csattanós végű tömör formának köszönheti nagy népszerűségét a korai barokk (*Kirchoi, Wendunmut* ed. H. Österley I. No. 251) s a felvilágosodás között (Ch. Reuter, *Schelmuffskys cur. und gef. Reise-Beschreibung* II. 1697. 2, 28, L. Österley, V, 51. – Müller-Fraureuth, 119; Wesselski,

Nem	jártam	Diana	szép	zöldes	erdején
De	sokszor	csatáztam	az	ellenség	fején
Be	jártam	nagy	részét	e széles	Világnak.
Minden	szegit	lyukát	nagy	Magyarországnak	
Kvartélyosa	voltam	a	kiszebb	Kunságnak	
Sok	falut	hozhatnék	ere	bizonyáságnak	..

(R. m. könyvtár, 21. Florentina, 187. – A XVIII. sz. hetvenes-nyolcvanas éveiből). Máregészen betölti a típust a debreceni Tragoedia Valedictionáriának (R. m. könyvtár, 21, 253. – 1784.) kiszolgált katonája:

Én sem nőttem ennyit vadalmán vagy somon
 Ótska karón varját én is láttam talán
 Ha még eddig tüzet nem is raktak alám
 A kurutz világban (én?) sokat próbáltam
 Sűrű gelédában héj mennyiszert áltam
 Jártam fojó vizén, jártam a tengeren
 Keresztül gázoltam botskorba sok erén
 Hallottátok híret operentziának
 Már onnan a kakas szók hozzam jutának
 El is értem volna már tsak hamar belé
 Hanem tzurukkolni kellett hazafelé...

Íme, lehetőségei szerint az örök Hány János. Sőt versben szólal meg, ami annál érdekesebb, mivel Garay előtt eddig mindössze edvetlen igazi „obsitos ének”-et ismertünk. (Megj. a Győri Hazai és Úti stb. Kalendáriumban 1809. – L. Pitroff Pál, *Egyet., Phil. Közöny* 1915, 785 II. Ehhez még: Zolnai Béla, u. o. 1917. 63 II.; Tolnai Vilmos, *Irodalomtörténet* 1914, 25). különös, hogy ebben az összefüggésben nem említik Vörösmarty obsitos-verset, amelynek pedig az az érdekessége, hogy a Garayénak egyik első, helyenkint hű visszhangja (A katona, Vörösmarty összes munkái I. 286).

H. Bebels Schwanke, 1907, II. 136. Czeglédi elrontja a csattanót azáltal hogy gyalog s nem lóháton közelített meg Velencét).

3. *Ritka hazugsodák gyűjteménye. A Szcencsey-daloskönyv* éneke joggal viselhetné ezt a címet. Mesehazugságai kirínak a szokottabb hazugságsodák közül, s úgy mint itt, kis helyen, közös keretben csak ritkán fordulnak elő.

Bolhán szántani csak olyan bohó beszéd, mint a kecskénvagy macskán-szántás. Hazugmesei elem viszont a bolhávalszántás. A méhhel-szántásra példa a *Cyrus intermediuma* s a népmese. Az óriásszúnyogot ismerjük Lukianosból, de a magyar népdal is ismeri. Hogy azonban hídnak teszik meg a Duna két partjára, ehhez csak egyetlen távoli analógiát tudnék, két hídverő szúnyogot a XIV. sz. német versében.²⁰

Megfoghatóbb levegő veszi körül az óriáshalat. Talán azért, mert az ember legősibb képzetei, ma is ijesztően eleven „imágói” közül való. Mítoszok, mesék, mondák, legendák tanúskodnak termékeny „világtörténeti” szerepéről. A számtalan közel- és távolrokon mesei-mondái forma közül mellőzzük azokat, amelyek kívül esnek a magyar vers motuvális körén: a Szindbád-Brandanustípust (az óriáshalat szigetnek nézik és kikötnek rajta²¹), az Ariontípust (a hal hátára veszi s megmenti a vízbe esett vagy vízbe vetett embert²²) s csak az idetartozó Jónástípusra szorítkozunk (ember a hal gyomrában, ahová akarata ellenére vagy szándékosan került²³). Nem vagyunk hiedelemkutatók, sem teológusok, ezért a tárgy mitikus, néprajzi; vallástörténeti vonatkozásai sem érdekelnek. (Az értelmezések között a legmélyebb a „szoláris”: az éjtszaka elnyeli s reggelre kelve újra kiadja a naphőst.) A teljesség céltalan pozitivistá lidérce sem izgat. Annál jobban érdekel az alkotó szellem megnyilatkozása, még a legjelentéktelenebb formában, is s a formától megváltott, szellem útja.

Minden képzeletet meghaladó kaland, Frobenius kalauzolása mellett éghajlat alól éghajlat alá, kultúrköről kultúrkörre követni a Jónásmese sorsát, látni, milyen mitikus gazdagságban tenyészik

²⁰) Uhland, *Schritten zur Geschichte u. Sage*, III. 224 1.

²¹) C. Schröder, *Sanct Brandan*, Erlangen 1871; M. T.de. Groeie, *La légende de S. Brandan*, Actes du Congr. de Stockholm, 1899, I. 43. – V. Chauvin, *La recension égyptienne des Mille et une Nuits*. Bruxelles, 1899, 42, és *Bibliographie des ouvrages arabes* VII, 9. – Runeberg, *Le cont de l'île poisson*. Mémoires de la soc. néophil. Helsinki, 1902. III. 42 II.; H. Günter, *Die christliche Legende des Abendlandes*, Heidelberg, 1910, 84; Waters, *Voyage of Brandan*, Oxford, 1928; *Handwörterbuch des d. Märchens*, II. 1934, 124 II, A zsidó anyaghoz: *Zeitschr. des Ver. I. Volkskunde* IL 1892, 297,

²²) Hermann Usener, *Die Sintfluthsagen*, Bonn 1899. 138 1, – Hans Schmidt *Jona*. Göttingen, 1907, 96 11.

²³) I. Goldziher, *Der Mythos bei den Hebräern*, Leipzig 1876, W. Simpson, *The Jonah Legend*, London 1899. L. Radermacher, *Walfischmythen*. *Archiv für Religionswissenschaft* 1906.; Leo Frobenius, *Das Zeitalter des Sonnengottes* Berlin, I. 1904. H. Gunkel, *Das Märchen im Alten Testament*, Tübingen 1917, 133 1. – I. G. Frazer, *Folklore in the Old Testament*. London, III, 82 II. – S. C. Stollberg, *Jona Halle*, 1927, – *Encyclopaedia Judaica* IX. (1932). 272. – *Handwörterbuch des deutelten Märchens*. 128 1.

születése helyén, Melanézia, Polinézia, Mikronézia szigetein, ott ahol az óriáshal, a tenger, napnyugta és napfelkelte mindennapi elemi élmény; hogyan alkalmazkodik Észak-, Közép- és Dél-Amerika klimatikus feltételeihez, hogyan módosul Afrikában (hal, cethal helyett emberevő szörnyeteg); hogyan kap fantasztikus méreteket Kelet- és Belső-Ázsia mongoloid népeinek tigrismeséiben és sárkánymítoszaiban; hogyan lesz „irodalommá” Indiában;²⁴ hogyan halványodik el, alakul át vagy vész ki a halképzet Európában (hal helyett farkas), úgyhogy már csak mítosz- és meseszórványok bizonyítják meglétét s a tiszta őstípusnak mindössze pár képviselőjével találkozunk, (Gesta Romanorum,²⁵ Basile,²⁶ szláv mese,²⁷)

A típuson belül különálló világ a bibliai Jónás története: az egyetlen forma, ahol egy új humanizált erkölcs- és istenfogalom hatja át az amorális, mitikus alaprteget. Története elválaszthatatlan a Szentírástól, vele együtt eljut mindenüvé, vissza mesei ősrokonai közé is. Pályája persze elhomályosul a nála jóval fényesebb, hősiőbb nő- és férfialakoké mellett, (A XVI, század gazdag magyar bibliai irodalmában mindössze két író foglalkoztat,) De azért neki is megvan a maga szerény szellem- és érzülettörténeti szerepe az őskeresztény és középkori művészetben;²⁸ prédikációk és a Biblia pauperum kedves alakja, sőt varázsigék és benedikciók is idézik a nevét. Története hol szimbólum, hol allegória; hol a zsidóság sorsának, hol pedig Krisztus diadalmas pokolraszállásának hasonlata, A felvilágosodás óta jóindulatú humor és ironia kíséri hősietlen cethal-kalandját, (L. Scheffel Jos, Viktor versét: Im schwarzen Walfisch zu Askalon; de már a régi ábrázolások is!) Mindenesetre nagy része van abban, hogy az európai ember emlékezetében mindvégig eleven maradhatott a bárhol és bármikor „aktualizálható” ősi képzet.

Az antik görögség is belesik a cethalmítosz kultúrföldrajzi körzetébe (Földközi tender²⁹), noha a mítosz maga önállóan nem fordul elő, hanem csak e. Herakles-, Perseus-, Jasonmonda részeként. De helyette itt van Lukianos halhatatlan cethal paródiája, az „Igaz történet” I, könyvében (XXX, fej.) A keleti mesei hagyományban, az óceániai, amerikai ősmesékben is van példa arra, hogy

²⁴) Katha-sarit-sagara, die Märchensammlung des Sri Somadeva Bhatta aus Kaschmir, Sanskrit u. deutsch herausg. von H. Brockhaus, Leipzig, 1839, 139 l. – A Weber, Über das Uttamacaritrakathânakam. Sittungberichte der preuss. Akademie der Wissenschaften, 1884, I, 269 IL – l. még W. A. Clouston, Popular Tales and Fictions, London, 1887, I. 404 l1.

²⁵) Joh, G, Th. Grässe, Gesta Romanorum. Dresden u, Leipzig, 1842. Zweiter Anhang, 17. Erzählung, 249 ll.

²⁶) G. Basile, Lo cunto de H cunti. Napoli, 1674. V. 8. (Nennilo és Nentella)

²⁷) Fr. Krauss, Sagen u Märchen der Südslaven, Leipzig, 1883, I, 271 ll.

²⁸) O. Mitius, Jonas aui den Denkmälern des christlichen Altertums, 1897., Schmidt. Jona, 91 ll.

²⁹) Rohde, Der griechische Roman. 209 L; Frobenius, Das Zeitalter des Sonnengottes, 191 IL

az elnyelt hős napokat tölt a hal gyomrában s ideiglenesen berendezkedik benne, de Lukianos valósággal kis kalandos regénnyé bővíti ki az esetet. A cethal hossza ezeröttszáz stadion. Hatalmas belseje külön ország. Van benne erdő, tó, hal, vad. Furcsanevű, rák- és tonhalfejű, menyéttestű, göröngylábú, s más furcsa alkatú emberek lakják. De két görög is akad közöttük. Lukianos utasait hajóstul nyelte el a cethal. Egy évig és kilenc hónapig élnek Cethalországban. Szőlőt művelnek, gyümölcsöt szednek a fáról, tornásznak, vadásznak s résztvesznek a vad őslakók véres csatájában. (Megjegyzendő, hogy Lukianos a Szindbád-motívumot is kiaknázza, mint ahogy sok száz évvel később Münchhausen szintén kiköt a cethalszigeten s megfordul Cethalországban is.) Ez a parodisztikus kép annyira személyhez kötött, egyszeri, hogy a legjobb esetben csak másolni és majmolni lehet. Ezért olyan könnyű felismerni a magyar óriásba! gyomrában elnyúló „kegyetlen” erdő s az erdőben nyulászó háromszáz lovas lukianos eredetét és jegyeit, annál is inkább, mivel a XVI-XVII. század írói rendszerint csak a Jónás történetnek adnak anekdotikus fordulatot. (Bebel Heinrich cannstatti kovácsát lovastul nyeli el a hal;³⁰ v. ö. Kirchof Wendunmuth I, No. 260: Abraham a S. Clara, Werke X, 465, XIII. 1, 28.) vagy a Szindbád-változatot újítják meg, vagy egyszerűen csak óriásceihalat fogatnak hőjükkel. Ritkább eset az olyan, amikor az elbeszélő egész század katonát nyelet el a hallal s várost építtet az elnyeltckkel.³¹ Mindez csak emeli a magyar változat érdekességét s újabb bizonyítéka Lukianos egyetemes hatásának,³² amely a korai humanizmussal indul meg (Poggio), az érett humanizmusban éri el legmagasabb fokát (Erasmus, Hütten), a barokkban, sőt a XVIII. században sem csökken (Voltaire, Wieland) s nálunk sem múlt el nyomtalanul (pl. Bogáti Fazekas Miklós).

A cethal méreteihez alkalmazkodik a nagy ökör, hegyeket érő hosszú derekával. Ez is a képzelet vadaskertjében nőtt ekkorára, akárcsak társa, a szarvas, amelynek agancsközét tizenöt perc alatt repüli be a fecske, vagy egy másik, amely hatszáz embert lakat jól húsával,³³ a IX. századi latin költő,³⁴ Steinhöwe³⁵ félelmetes bakkjával, *Hans Sachs s az olasz mese*³⁶ hatalmas lovával együtt.

³⁰) Bebeliana opuscula, Argentorati, 1514. – Libri facetiarum iucundissimi, III. No. 113 I. H. Bebeis Facetien. Drei Bücher. Histor. kritische Ausgabe von G. Bebermeyer, Leipzig, 1931. 144 11,

³¹) I. Scheible, Das Schaltjahr, 4, 122 I.

³²) L. R. Förster, Lukian in der Renaissance, Archiv f. Literaturgeschichte XIV. 337 11. – P. Schulze, Lukian in der Ren. Progr. Dessau, 1906. N. Caccia, Note sur la Fortune di Luciano nel Rinascimento. Milano, 1914. O. Gewerstock, Lucian u. Hütten, Berlin. 1924. – G. Lojaco. Il riso dt Luciano, Catania, 1932.

³³) Müller-Fraureuth. 70 I.

³⁴) Mon. Germ. Poetae latini aevi Carolini II. 474.

³⁵) H. Steinhöwel, Aesop. Bibl. des Lit. Vereins, 117 (1873). 223.

³⁶) Bolte-Polivka, II. 515 I.

A magyar vers ökréhez hasonlóval szolgál egy litván mese,³⁷ akkora, hogy esztendőbe telik, mire a gölya egyik szarvától a másikig repül. Megtévesztőein hú párdarabiát a Kalevala éneklí meg (XX. ének) :

Egy ökör nőtt fel Kaijjalában,
Bika hízott finn hazában,
Nem voít sent nagy, sem kicsike,
Borjúnak bizonynal bevált:
Farka míg Kelmében lógott
Feje a Kém folyónál himbált,
Szarvai néki száz öl hosszak,
Orra másfél olyan vatag,
Egy menyétnek kell egy jó hét,
Míg befutja nyúgje helyét,
Egész nap repült a fecske
Szarva közt a rét ökörnek,
így is ügyel-bajjal győzte
Sehol sem pihenne közbe,
A mokusnak egy napi út

Míg marjától farkáig fut,
Legvégéig el sem is jut.
Ezt a borzadalmas borjút,
Nagy bikáját Finnországnak
Kivezették Kaijjalából
Északon hatáira,
Száz ember a szarvát fogta
Ezer az orrát húzta-vonta,
Ugy kísérték a nagy ökröt,
Ugy hozták be Északhonba,
Megy mendégél adta ökre
Szar vízszorossa szádján
A fertő fűvét legeli,
Háta a felhőket meszeli.

(Vikár B. fordítása.)

Ezt az ökröt a telhetetlen nagyítás s az önmagát bátorító fokozás és párhuzamosítás északi szenvedélye hozta létre. Három állatot, az egész környezetet mozgósítja, hogy szemléltető képet adjon a szörnyeteg méreteiről. S az eredmény mégis az, hogy részeitől nem látni az egészet, (A képzethez I, K, Krohn, *Kalevala-studien* II, F, F, Communications No. b7. Helsinki 1926. 157 i. és O. Loorits, u. o. No. 66, 75 I.)

Egyelőre nem foglalkozunk az eredet és a forrás kérdésével hanem tovább megyünk az óriástyúkhöz, amelynek olyan „rettegetes nagy” a tojása, hogy huszontkét falut mos el az árja. Az első pillanatban a Lukianos madarát juttatja eszünkbe. Ez is tiszteletet keltő példány. Ha felszáll, olyan szelet támaszt a két szárnyával, hogy majdnem felborítja az utasok hajóját. Fészke szálfákból van összerakva. Kerülete hatvan stadion, Tojása akkora, mint egy hordó. Az egyiket szekercével feltörik. Tollatlan fiókat találnak benne; olyan erős, mint húsz keselyű, A két szárnyas között teljes lenne a megfelelés, egy jellemző részlet (a fálvakat elmosó tojás árja) híján, pedig éppen az ilyen részletek szokták eldönteni a közös eredet vagy rokonság kérdését. Ezért a pusztá nagyság alapján a mendikás csodatyúkját azokkal a csodás madarakkal sem azonosíthatjuk, amelyeket „griff” gyűjtőnéven³⁸ ismer a keleti és nyugati mesevilág. ...

„Láttam a Dunát is, hogy egyszer megégett;” a mendikás tudja, hogy ezzel a lódításával csúfolja meg legjobban a tapasztalatot és józan észet. Az égő patak, égő folyó és tó – hacsak nem költői metafora – rendszerint az apokaliptikus csodák, a világvége, istenek alkonya-féle mítoszok képzetkörébe vezet. De a valószínűtlenségek és képtelenségek értékrendjében is első, ősi

³⁷⁾ A. Schleicher, *Litauische Märchen*, Weimar. 1857, 38 1.

³⁸⁾ Chauvin, *Bibliographie*, VII. 13 1.

hely illeti meg őket. Ilyenekre hivatkozik a szerelmes, amikor változhatatlan hűségéről akarja meggyőzni kedvesét. (Akkor kaévlak el, ha visszafelé folyik, ha kigyúl a folyó.) Ego olajforrásokra is gondolhatnánk. De ha egy ind mesében a vádlott el akarja hitetni a bíróval,³⁹ hogy lánggal égő tavat látott, ez már sem nem látomás, sem nem metafora, hanem tudatosan költött hazugsóda, akárcsak a magyar versben, csak hogy ez konkrét anekdotikus helyzetre utal. S ezen a nyomon elindulva bátran tovább mehetünk.

Hat vándordiák Magyarországra tart. Egész vagyonuk öt fillér. Passauban betérnek egy fogadóba. Esznek-isznak, amennyi csak beléjük fár, de amikor fizetésre kerül a sor, kijelentik, hogy nincsen pénzüik. A fogadónak van szíve és humora, elbocsátja őket azzal, hogy csak menjenek Isten hírvél s ha majd újra erre visz az útjuk, annak, aki legnagyobbat hazudik, elengedi a tartozását. Egy év múlva megtérnek magyarországi „tanulmányútjuk”-ból. Újra benéznek a fogadóba, de ezúttal nem egyszerre, hanem egymás után. Mindegyik elmondja a maga hazugságát. Az első látott Budán egy madarat; a templomtornyon ült. Árnyéka Esztergomig ért. A másik azt meséli, hogy a budai templom udvaron hevert egy tojás, Akkora volt, hogy háromszáz paraszt nem tudta rem megemelni, sem megfordítani, háromszáz kőfaragó pedig hiába erőlködött, egy kis darab, nem sok, annyit sem tudott letörni belőle, A harmadik csak annyit tud, hogy Pozsonytól Bécsig leégett a Duna, a negyedik, hogy Pozsony és Bécs között csupa sült halat látni, az ötödik azzal a hírrel jő, hogy meghalt az Úristen, s végül a hatodik azt hazudja, hogy Linzben látott egy égig érő létrát, amelyen asszonyok meg gyerekek jártak föl és alá. kezükben kolbász és zsemlye. A fogadós nem tudja eldönteni, hogy a hat közül melyiknek ítélje oda a pálmát, mind a hatnak elengedi a tartozását.

Nagyjában így beszéli el ezt a történetet a XVI. század egyik anekdotikus írója, Schumann Valentin.⁴⁰ Szerény előzmények után jelenik meg a német irodalomban. Veszélytelen, tréfás hangjából is kiérezni istent és eget profanizáló hazudozásának merészségét és az új emberfajta szabadosságát. A mi szempontunkból az az érdekessége, hogy hazugságainak színhelye Magyarország, amely ezidőtájt egyébként is élénken foglalkoztatja a

³⁹⁾ F. Hahne Blicke in die Geisteswelt der heidnischen Kols. Gütersloh 1906 No. 17. Az égő patak (víz) jellegetesen hazugmesei képzet. De ismeri rischart is Gryphius Horribilicribrifaxában (ed. W. Braune Halle a/S. 1876, 67 l.) lobbót vetnek a vizek. A XVI. sz. kis hazugregényében, a Finkenritterben ted. Joh Boite, 1913) a parasztlak szalmával, puskaporral, szurokkal oltják az ego patakat stb. – XVII. sz.-i. magyar versben (Nemz. Múz. kézirat. Hunrf. oct, 161): „Pest és Buda közt a Duna már egyszer megégett: De az Isten eloltani küldött segítséget . . .”

⁴⁰⁾ Val. Schuman, Nachtbüchlein (1559). Bibi. des Lit. Vereins. 197 (1893), 43 II.: Ein geschicht von sechs Studenten, die zogen ins Ungerland.

hír- és újságszerzők, katonák és kalandorok képzeletét,⁴¹ – meg hogy együttmutatja be a nagy madarat, a nagy tojást s a leégett Dunát, Népszerűségét annak a formának köszöni, amelyet Schumann, adott neki útravalóul. Heinrich Julius braunschweigi herceg komédiát írt belőle (*Comoedia Hidbelahe von einem Wirthe* 1593)⁴² de szeli emtörténetileg jellemző fordulattal Magyarországot Rómával, a Dunát a Tiberisszel helyettesíti s a diákok számát háromra csökkenti. Eyring Eucharius verses változata viszont újra helyreállítja az alaphelyzetet.⁴³ Időrendben megelőzi Schumannt, de vele közös forrásból merít Hans Sachs verses trufája; *Die sechs grosen lügen* (1546).⁴⁴ Ártalmatlan kispolgári humorával s távlatot nem ismerő fametszettechnikájával már-már megközelítené a magyar mendikást, hacsak nem vegyítene hangjába helyenként némi erkölcsi fenntartási (Buda helyett Regensburg). Ezzel a felemás etikai tartással könnvít lelkismeretén, amikor az útonjáróval elmondhatja a hat hazugságot, köztük a miénket:

1.

Ein kaufman wolt eins tags gen Regenspürck reitten
 Als dem ein freyhirczknab pekam,
 Fragt er nach newert zeitten:
 Der sprach: „Man sieht ob Regenspürck
 Ein grosen vogel schweben,
 Des schatten pedeckt die stat auf und abe”.
 Der Kaufman maint, er drieb den spot.
 Im ein orwaschen gäbe.
 Der loff gen wald, kert umb sein rock,
 Fürloff im den weg eben.
 Por kaufman wieder fragt die mer.
 Was für ein gschray zu Regenspurg wer.
 „Am margt ligt”, thet er sagen,
 Ein gros ay, thet die danzen stat ertrencken.
 Wens brech, darob man stürme lewt.”
 Der käufman war gedenken:
 Das ay wirt von dem fogel sein;
 On schuld hab ich den schlagen.

2.

Er verkert sein klaid, im wider pekame,
 Als der kaufmon umb zeittung fragt

⁴¹⁾ L. köv. dolgozataimat: Ungarns Entritt ins lit. hist. Bewusstsein Deutschlands. Deutsch-Ung. Heimatsblätter. III. J. 27 11. és Zum weltliterarischen Streit um den ung. Charakter. Budapest, 1939.

⁴²⁾ Die Schauspiele des Herzogs H. Julius von Braunschweig. Bibliothek des Lit. Vereins. 36 (1855), 299 II.

⁴³⁾ Copia Proverbiorum, Eysleben, 1601. II. 59 11. A trufa XVI-AVIL századi történetéhez: Müller-Fraureuth. 51 II.

⁴⁴⁾ Hans Sachs, Sämtliche Fabeln und Schwanke. Herausg. von E. Goetze u. C. Drescher, Halle, 1903. 4. bd. 169 11.

Zw Regenspurg mit nome,
 Sprach er: „Da ist die ganz Thonaw
 Pis an den grünt ausprünen.“

(A magyar elbeszélésre emlékeztető részlet a tojás árja, amely elnyeli a várost).

Az ismeretlen ősforrást pótolja az a verses „Újság”⁴⁵ amelyből már idéztük a méhkas történetét. Csak egy 1597-iki lenyomatát ismerjük a *Lalebuch* függelékben, de nyelve, verselése, előadásmódja szerint minden bizonnyal régibb Hans Sachsnál. Különben is nem egy archaikus elemet őrzött meg. Minden érdeklődése a tárgy körül forog. Előtte: a reformáció korának közönsége: az ő újságszomjúságát akarja kielégíteni. Ez sikerül is. A diákok s ezzel együtt a hazug-trufák számát tizennyolcra emeli: valóságos kis hazugságenciklopédia. A harmadik újság a Duna égéséről értesít a negyedik megszerzi a sült halak hírével. A hetedikben a csodamadarat idézi a diák:

„ich bin gereiset lang und ferr
 eh dass mich der weg trafen her,
 da ich gesehen wunder ding
 die nicht zu schetzen also ring.
 unter anderm ich gesehen hab
 ein vogel der ein schatten gab
 sitzend auf einem niederm bäum
 (ich weiz wol dass irs glaubet kaum)
 umb den mittag lang siben meii;
 ich glaub solcher findt man nicht viel!”

Újságszerzőhöz méltó teljesítmény a nyolcadik diák beszámolója a nagytojásról. Itt teljesen elemében van:

„her wirt ich kom auss ferren landen,
 da mir viel abenteuer stfess zhanden
 unter anderm ich gesehen hab
 ein ei, so auf eim kirchhof lag,
 das war so wunderlichen gross
 dass es übertraf alle mass,
 viel b?iiren sah ich auch dabei
 mit bickeln hauen allerlei,
 als man sich lang bemühet hat
 dasselb zu bringen ab 4er stet
 und aber solchs unmöglich war
 kamens dahin mit gantzer schar,
 wolten sehn was doch drinnen wer,
 schlugen drein mit den bickeln schwer,
 ich hat mich auf ein Bühel gmachl
 und nam diss handeis eben acht,
 da sah ich, dass mit arbeit hart
 zuletzt die schaln durchschlagen ward-
 im keiner hatte sichs versehn

⁴⁵) Zeitschrift für deutsches Altertum. N. F. 4., 459 l.

dass es so ubel solte gehn:
 das ei fienß an. zu laufen auss.
 der bäum wüst keiner ein noch auss.
 die wurden da erseufet all
 ihr haus und felde allzumal
 vom selbigen ei überschwemt.
 also der bauren hochmut demt!

(A verses Újság prózai kivonata, olvasható a humanista-barokk átmenet egyik gazdag ízléstörténeti forrásmunkájában, Sommer Johann *Ethographia Mundi-jában*, 1609 l.)

Aki akár közvetve, akár közvetlenül ismeri a Talmud és Midrás mesevilágát, az tudni fogja, milyen irányban kell tájékozódnia, különösen, ha olyan jó kalauza akad, amilyen Klein Ábrahám. Hamarosan kiderül, hogy a madarat is, az ökröt is, hasonló alkatú állattársaival, az óriáshallal, óriásbékával, óriáshollóval, a négyszáz mérföldről is félelmesen ható oroszlánnal együtt egyazon mértéktelen, nagytó képzelet teremtette ott, ahol a látomáshoz, a belső intellektuális szemlélethez igazodik minden, ahol a mélység és magasság fontosabb, mint az éles körvonal s a minden oldalról látható testszerűség, ahol a hasonlat és metafora is csak a megfoghatatlanság és a határtalanság benyomását fokozza :

A nagy ökör (Behemoth).

Ezt az állatot Isten a hatodik napon teremtette. Naponkint a hegyek ezrét, azaz: ezer hegy fűvét legeli le. A fű éjjel mindig megnő, s a Behemoth reggelre kelve újból lelegeli. Más változat szerint, a hegyek nemcsak fűvet, hanem egyéb eledelt is teremnek neki. Egy harmadik úgy tudja, hogy nem a hegyek fűvét, hanem a hegyek fűvével táplált állatokat eszi. Inni a Jordán vizéből iszik. Mivel azonban a Jordánnak hat hónap alatt meggyűlt vize éppen csak arra elegendő, hogy egyet hörpintsen belőle, vagy a száját öblögesse vele, ezért az Édenben eredő Jttbál folyó vizével oltja meg szomját.

A Behemótról azonban mást is tudunk, többek között olyat, ami már az apokaliptikus csodák világába tartozik. Isten vele egyidőben hím és nőstény Leviathánt is teremtett, de hogy el ne szaporodjanak s el ne pusztítsák a világot, a nőstény Leviathánt megölte s húsát kiszóta, a nőstény; Behemóthot pedig terméktelenné tette. Mindkettőjüket arra szánta, hogy a Messiás eljövetelkor rakott lakomán jóllakassa hússal az igazakat. Egy midrás-változat szerint, az eljövendő időben egymásnak ront majd a két állat. A Behemoth szarvával kettéhasítja a Leviathánt, az pedig

űszószárnyaival ledöfi a Behemóthot.⁴⁶ (Hasonlóan értelmezi a *Jalkut* Jób köv. verseit: Egyik éri a másikat és levegő sem jut közéjük. Egyik tapad a másikhoz, összefogódnak és nem válnak szét Jób 41/8-9.) Párharcuk belekerült a középkori liturgiába, az Akdomusz kezdetű költeménybe, amelyet Sovuósz első napján a thóraolvasás előtt énekelnek. Ennek az egész, izgalmas és sok egyéb mitikus területtel érintkező képzetkörnek is megvan a maga világtörténete, szent és profán kisugárzása, könyvtárnyi irodalma, - mi most persze, csak egy kis részletet ragadtunk ki a nagy összefüggésből (1. Heine „Disputation”-ját!). Egyet mindenesetre megállapíthatunk: hacsak nem hiszünk az elemi helyzetek és elemi gondolatok teremtményazonosságában, - ami maga is csodával volna határos - kell, hogy a Behemóth-képzetben lássuk az óriásökörképzetének őstét. Ugyanígy vagyunk az óriásmadár (tyúk) képzetével, már csak azért is, mivel itt végre megtaláljuk azokat a bizonyítóerejű, egyszeri részleteket, amelyeket mindeddig hiába kerestünk. Sőt abban a kedvező helyzetben vagyunk, jhogy egyszerre két közelrokon madár között választhatunk.

A lódításairól jól ismert Rabba Bar Bar Channa meséli: Egy ízben hajón utaztak s láttak egy madarat, amely bokáig állott a tenger vizében, feje pedig édig ért. Azt hitték, hogy azon a helyen nem mély a víz s be akartak menni, hogy lehűtsék magukat benne. De ekkor megszólalt egy égi hang s figyelmeztette őket, ne menjenek be a vízbe. Ezen a helyen történt, hogy egy asztalos hét évvel ezelőtt leejtette a gyalu ját s ez azóta sem ért feneket. Rabbi Ási szerint ez csak a Zizmadár lehetett, amelyről azt mondja a zsoltár (50. 10) : „... és a mező Zizje velem van”, ennek pedig az az értelme, hogy a Ziz az édig ér (*Talmud babyl. Baba Bathra* 73/b). Ez a madár akkora, hogy amikor kiterjeszti a szárnyát, elsötétíti a napkorongot. (*Leviticus Rabba* 22 r.) A másik madár a *Bar Juchni*. Az Arkath Levánába való R, Ismáél, Szíriel fia, egyízben leejtette a nagy madár tojását, mire ez kifolyt, elborított hatvan várost és eltört háromszáz cédrust. (*Talmud babyl. Bechoróth* 57/b.) Van magyarázat, amely leleplezi a csodát: elképzelhető, hogy a Libanon sziklahasadékából forrás fakad, idővel patakka, majd folyóvá szélesedik. Ha már most egy óriástojás elzárja a medrét, a patak kiárad, előnti az egész vidéket s elsodorja a cédrusokat.

A magyar mendikásnak természetesen semmi köze Talmuddal és Midrással. De viszont azt is tudjuk, hogy kelet és nyugat között sohasem volt áthidalhatatlan távolság. Állandóan elébe jöttek egymásnak, találkoztak egymással. A középkor szellemi életét el sem

⁴⁶Pirké d'Rabbi Eliézer, II. f. Peszikta Rabbati 1. fej. - Leviticus R. 22. r. és Tarchuma Num. 28. fej. bez. Talm. babyl. Baba Bathra 47/b, 75/a. (Klein Ábrahám) v. ö. H. Gunkel, Schöpfung u. Chaos, 192P, 41 IL Das Buch Henoch (Kautzsch, Die Apokryphen u. Pscudepigraphen d. A. Testaments, Tübingen 1921ⁿ ?6M.) - Leviathán és Behemoth; Das vierte Buch Esra íu o. 367 (Harmadik látomás); Baruch (u. o.) 423. Micha Jos. bin Gorion, Die Sagen der Juden, Frankfurt a/M. 1919A I. 124 11.

képzeltetők az ilyen találkozások nélkül. S főleg a renaissance óta nőttön nő azoknak a zsidó és nemzsidó közvetítőknak a száma, akik gondoskodnak arról, hogy a kölcsönös, érték- és formakicsérélődés meg asszimiláció folyamata még a legsötétebb ellentétek a legmélyebb elszigetelődés korszakaiban se homályosuljon el. Ez a folyamat ma inkább csak könyvészeti anyag, s mindössze néhány fejezetét látni; összefüggő történetét még meg kellene írni.

A mi esetünkben nem nehéz megrajzolni, ha nem is a legrégibb, de legalább a közelkorú közvetítés útját. S ilyen út sok lehetett akkoriban.

A keleti nyelvészet európai történetében komoly hangzása név a svájci Buxtorf (Buxdorf) Johanne (1564-1629),” Nemzedékek olvasták nyelvтанát, Bibliotheca Rabbinicáját, Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbanicum lat, De van egy kevésbé ismert könyve is, ezt a szélesebbkörű laikus nyilvánosságnak szánta: *Synagoga judaica, das ist Jüdensschul, darinnen der gantz jüdische Glaub und Glaubensübung, mit allen Ceremonien, Satzungen, Sitten und Gebräuchen ... Basel 1603* Zsidóellenes, leleplező szándékkal írta. Meg akarja mutatni benne, hogy a zsidóság megtagadta Isten kinyilatkoztatott törvényét, Mózes szellemét, szentsége álszentség, élete hazugság. Hadd lássa magát ebben a kegyetlen tükörben, talán magábaszáll és megtér. Ebből a célból „hab ich jedermenniglichen ihren Glauben und Religion; mit Jüdischen Fabeln, wie die Heiligsn Apostel geredt, wo! durchspicket, mit sampt dem gantzen Jüdischen Leben unnd Wandel, auss jhren eigenen Büchern, grundtlich unnd wahrhaftig erklären, und jederman für Augen stellen wollen”. Csakhogy a tudós kifog a leleplezőn, hiába vád, gúny, támadó rosszakarat - Buxtorf látható tárgyi érdeklődéssel s parttalan részletességgel mutatja be a zsidóság mindennapi és ünnepi életét a bölcsőtől a sírig, mindazt, amit a leghitelesebb írott s legjobb íratlan kútfők, rabbínikus irodalom és ismerős rabbik közlése, a maga tapasztalatai alapján tudnia adatott: zsidó nevelést, imarendet, étkezést, öltözködést, lakodalmi s halotti szokásokat, szertartást. A *Synagoga judaica* a zsidóismeret kézikönyve. Ezt is látták benne a romantika küszöbéig. Hamarosán latinul is megjelent s kiadásról kiadásra egyre jobban terjedt. Amellett valósággal takrtudi-midrásí florilégium.

Ahol csak alkalom adódik rá (néha enélkül is), megszólaltatja a „tisztelretreméltó” zsidó bölcseket, szemelvényeket közöl meséikből, legendáikból, példáikból.³⁹ (Különösen a szombattisz-

⁴⁷⁾ I. Alig. Deutsche Biographie, 3 (1876), 668 II. E. Kautzsch, Joh. Buxtorf d. Aeltere, 1879.

⁴⁸⁾ Előttém a második javított és bővített kiadása van: Johannis Buxtorf Synagoga Judaica. Basel, 1643.

⁴⁹⁾ „Altvetulische Fabeln”-nek nevezi őket, akárcsak a felvilágosodás írói a népmesét. (Vorrede an den Leser.)

telőket szereti: József és a hal gyomrában talált gyöngysor; a jámbor zsidó és a hálás medve . . .) Valamennyi fejezete közül az utolsó a leggazdagabb (*Von dem zukünftigen Messia der Juden.* (,41-691 L). Ez a zsidó messiáshiedelmekkel⁵⁰ foglalkozik. Az elbeszélőnek magának is mintha akaratlanul izgatottabbra fordulna a hangja, amikor a tej jel-mézzel folyó Üj-Kánaán, az egyetemes jóvátétel és reintegrálódás, a messiási birodalom halhatatlan, érzéki álmát idézi.

Wie der Messias die Juden im Land Canaan empfangen und tradieren werde.

Wann dann der Messias alle Juden auss allen Ländern und von allen Winden her versamlet, und in das Honig unnd Milch-fließendes Land Canaan zusammen gebracht bat, wird er ein Königlische Mahlzeit lassen zurüsten, mit grossem Pracht und Freuden, and alle Juden zu Gasit laden, und freundlich empfangen. Da wird man die grossten Thier, Vogel und Fische, schlachten, die Gott jemals erschaffen hat, und den köstlichen und edlen Wein trincken der im Paradeiss gewachsen, und in Adams Keller noch daselbst behalten wird.

Erstlich, wird der gross Ochs herfür kommen, einer wunderbarlichen grosse und stärcke, der im Buch Job beschrieben, und Behemos genannt wird.

Dieser, schreiben ihre Rabbinen, sey eben derselbe Ochs, darvon man im Psalmen liset: Alle Thier im Walde seind mein, auch der Behemos auff tausend Bergen, das ist, der alle Tage tausend Berge abwäidet. Es möcht aber einer fragen, wo er zu letzt hinkommen: dann er würde nun mehr alle Berge der gantzen Welt abbewäidet haben? Antworten die Hochweisen Meister und Rabbinen. Er bleibe für und für an seinem ort, wie ein Ochs der gemästet wird, und was er des Tages abwäidet, das wachse zu Nacht wider, in gleicher schöne und länge, wie es des vorigen Tags gewesen ist.

Zum andern, wird auch auff diese Mahlzeit gefangen werden der grosse Wallfisch Leviathan, Lijásan nach Jüdischer Aussrede, der auch im Buch Job beschrieben, und anderstwo mehr von ihm in der Schafft geredet wird. Von diesen zweyen Thieren liset man ein Talmudische Tradition uss der Hochweisen Rabbinen meynung, lautet also: Rabbi Jehudah spricht: Alles was Gott in seiner Welt erschaffen hat, das hat er ein Männlin und Weiblin geschaffen, so hat er für gewiss den Wallfisch Leviathan auch also geschaffen. Damit sie sich aber nicht Natürlich mit einander vermiseheten, und jhr Geschlecht vermehreten, und von wegen jhrer grosse und viele die gantze Welt verwüsteten, hat Gott das Männlin castrirt und verschnitten, das Weiblin aber hat er getödet, und eyngesaltzen für die Tzaddikim und Gottsförchtige gerechte Juden in zukünftigen Zeiten, das ist in zeiten des Messiae, wie geschrieben steht: Er hat den Trachen im Meer erwürget. Gleichfals hat er auch den grossen Ochsen Behemos auff tausend Bergen, ein Männlin und Weiblin geschaffen: damit sie sich aber auch nicht vermehreten, und also die gantze Welt machribhiro weren, unnd verdärbten. was hat Gott gethan: Er hat das Männlin castrirt und verschnitten, das Weiblin aber hat er erkältet und unfruchtbar gemacht, und es für die frommen Juden behalten in zukünftigen Zeiten, wie geschrieben stehet: Sein krafft ist in seinen Ländern, und sein vermögen in dem Nabel seines Bauchs.

⁵⁰) A messiáslegendák egy részét összegyűjtötte: M. Jos. bin. Gorion, *Messias-Legenden*, Tübingen, 1926. L. különben: Rel. in *Geschichte u. Gegenwart*. 3 (1929), 2144-2146; *Lexikon für Theologie und Kirche*, V. (1933), 550-552. - Az Isten országának, a Messiásnak eljövetelét ünneplő eszehatológiai lakomák képzete igen régi. Zsidó hagyományáról v. ö. K. KoHer, *Heaven and Hell in comparative Religion with special reference to Dantes Divine Comedy*. NewYork, 1923.

Zum dritten, scheidt Elias Levita in seinem Dictionario Tisbi, er habe von vielen alten und frommen Rabbmen gehört, man werde auch an diesem köstlichen Mahl, den erschrocklichen grossen Vogel Bar juchne töden und braten, darvon im Talmud geschrieben steht: Dass) er atiff ein zeit ein Ey auss seinem Näst geworffen, davon dreyhundert hohe Zedern Bäume zerschlagen und nider gefallen, auch sechtzig Dörffer, nach dem das Ey zerbrochen, überschwemmet, ersäuft, und ganz verflossen sind. Hierauss kan ein jetlicher abnehmen. dass dieser Vogel, ermeltem Fisch und Ochsen, an der grösste nicht gar ungleich ist: gedenck, wie er ein köstlichen Braten geben wird.

Es soll aber diss niemand für eine Fabel achten, dann es seind der grossen Vögel noch mehr im Jüdischen Land, Ari, vorigem Ort im Talmud Hset man von einem Raben, der auch nicht klein gewesen ist, und von einem wahrhaftigen Rabbi gesehen worden ist, also zugangen: Es hat gesagt Rabba bar charmah: Auff ein zeit hab ich ein Frosch gesehen, die ware so gross als das Dorff Akra in Hagronia. Wie gross war dasselbige Dorff: so gross das sechtzig Häuser darinn stünden. Da kam ein grosse Schlange, und verschlund den Frosch. Bald käme ein grosser Rapp, und verschlucket die Schlange mit dem Frosch, iloge darvon, und setzte sich auff einen Baum. Gedencke wie gross und stark der Baum gewesen seye: darauff antwortet Rabh Papa ein Sohn Samuels: Wann ich nicht were am selben Ort gewesen, und ihn gesehen, hett ichs nicht geglaubet. Biss her der Talmud. Wer wolle diesen Rabh und Raben Lügen straffen? Schreibt doch der gut Kimchi über den fünffzigsten Psalmen, in Auslegung des Wörtleins Ziz; dass Rabbi Jehuda ein Sohn Simeon gesagt habe, Ziz seyc sin Vogel also gross, dass wann er seine Flügel ausbreite, so verfinstere er Galgal hachamma, die Sphehr der Sonnen, und mache ein Finsternuss auff der gantzen Welt. Es hat auch auff ein Zeit ein Rabbi über Meer geschiffet und ein Vogel gesehen mitten im Meer stehen, welchem das Wasser nur bis an die Knye gangen: da sagte er zu seinen Gesellen: Wir wollen allhie Baden, dann es ist nicht tieff. Da ist ein Stimme vom Himmel kommen und gesagt: Thue es nicht Rabbi: dann vor sibem Jahren hat einer daselbst ein Beyel fallen lassen, er ist noch nicht zu Grunde kommen. Daraus« abzunehmen, wie lange Beine derselbig Vogel gehabt, und wie gross, nach proportion der Beinen, der Leib gewesen seye.

(Elia Levitanak a szövegben idézett Tisbije 1541/2-ben jelent meg Isnyben.)

Ha a *Synagoga Judaicát* összevetjük a megfelelő talmudi és midrási helyekkel, aztán az óriásökö- meg óriásmadár-trufával, végül a magyar szöveggel, nincs többé kétségünk aziránt, hogyan ment vagy mehetett végbe a közvetítés. Buxtori közvetítő szerepének tanúi a XVII. századi enciklopédiák s a XVIII. század lexikonjai. Van ezzel kapcsolatban egy szerföött beszédes, képzettörténeti adatumk. Amikor Flögel Friedrich Carl a komikus irodalomról szóló nagy munkájában⁵¹ meg akarja világítani a vallás, babona, balhit furcsa vonatkozásait, az egetjáró Mohamed példájára hivatkozik. Tudvalevő, hogy a próféta az első égben hófehér kakasit látott, amely fejével a második mennyig, sőt – egyes források szerint mind a hét égnél magasabba – Isten trónusáig ért. Szárnya karbunkulussal és gyönggyel volt kirakva. Szent éneke – a hajnali kukorékolás – olyan áthatóan hanzott, hogy égen-földön mindenki meghallotta, kivéve a férfiakat és „nimfák”-at. Flögel megvan gyözödve arról, hogy Mohamed ezt a csodakakast a zsidóktól

⁵¹) Geschichte der kotmischen Literatur, Liegnitz u. 1784. I. 156. II. – Mohamed égi útjához v. ö. Chauvin, Bibliographie XI. (1909), 206. II. Boite-Polvka, IV. 368 I.

kölcsönözte. Állításának igazolására leírja a Ziz és a Par Juchne (Bar Juchni) -madarat, ahogy Buxtorfban olvasta.

4. *A magyar vers, a szeletvető emberek és Rabelais François*, Olyan világban járunk, ahol a valószínűtlen is valószínűvé válik. A magyar vers s a francia Rabelais – ez a szomszédság már magában véve is úgy hat, mintha csali mese volna! Pedig ellenőrizhető valóság. Csak az lepődhetik meg rajta, aki nem ismeri a *Gargantua és Pantagruel* „makrokozmosz”-át, s nem tudja, micsoda emberfeletti méretekhez szabta, micsoda észbontó keleti-nyugati, antik és középkori, tudós és népi, történeti és mesei anyagból micsoda rakoncátlan jókedvvel, fegyelmetlen fegyelemmel építette meg az alkotója! Lukianos *Igaz történet-ét* igaz történetnek, Münchhausen s a Münchhausenek kalandjait ártalmatlan játéknak érzi az ember, ha Pantagruel mesés kalandjait, mulatságos földrajzi és intellektuális fölfedezéseit olvassa, ha látja, mint vetődnek ismeretlen mélységekből eltorzítva, deformálva egyre újból meg újból felszínre eltemetett hiedelmek, ha látja, micsoda szerepet juttat az író ióditásnak, halandzsának, trufának, szatírának. A megfagyott s ismét fölengedő szavak hazug-meséjét például a görög Antiphanes, Plutarchos, a lengyel mese, az olasz Castiglione, az angol Addison, egy csomó névtelen anekdotikus és Münchhausen is elbeszélte vagy elbeszéli, de csak Rabelais ad neki ijesztően groteszk jelleget (*Pantagruel IV*, Chap, LV-LVI). Vagy itt van a Szelek másképpen Ruach szigete (*Pantagruel*, IV. Chap, XLIII). Különös emberfajta lakja. Egyetlen táplálékuk a szél. Nem esznek egyebet, nem isznak egyebet, csak pusztá szelet. Kazak helyett csak szélkakast látni. A szegények toll-, papír- vagy vászonlegezők segítségével táplálkoznak. A gazdagok szélmalomokkal élnek. Ha vendégséget csapnak, egy vagy két szélmalom alatt állítják fel az asztalokat. Ott aztán lakmároznak, vígan vannak, ahogv lakodalomban szokás. Asztal fölött el-elvitatkoznak a szelek jóságáról, egészségéről, nagyszerűségéről és ritkaságáról. Az egyik a sirokkót magasztalja, a másik a líbiai, a harmadik az északi, a negyedik a dél-nyugati, az ötödik az északnyugati, a hatodik a nyugati szelet és így tovább, A betegeket léghuzattal gyógyítják, . . . A Ruach héber szó, szelet és szellemet jelent, de egyébként nem igazít útba. Maga Rabelais Aíoiosra utal, de ez igen halvány nyom. A hazugságotleten annyira felismerszik az intellektuális-irodalmi jelleg, hogy népi emlék sem lehet. Egyelőre a trufairodalomban sem találni mását, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezután sem kerül elő.

Most pedig idézzük a mendikás-ének utolsó hazugságát:

*másut ismét láttam olyan embereket,
kik szélnél egyebet soha nem ettenek
egymásra köszönték a levegő Eget.*

Valóban páratlan találkozás, s már csak a Rabelais-trufa egyszerisége miatt is figyelemreméltó. A tárgyátörténeti szemlélet

nem gondolkoznék sokat, nem törődnek távolsággal, idővel, nyelvvel s egyszerűen a *Pantagruelt* jelölné meg forrásul. Mi más összefüléseket tartunk szem előtt, S ezúttal újra a magyar vers vezet a helyes nyomra: Az a fordulata, hogy aki hazudni tud, az „asztalféltre ül”, elhalványodott hazugmesei emlék- Tekintélyes mutt áll mögötte. Már a legrégebb európai hazugversben, a *Modus florum-ban* annak van a legnagyobb becsülete, aki a legnagyobbat hazudja: elnyeri a királynő kezét. Ugyanez a jutalom várja a virtuóz hazugot a német, flamand, fríz, dán, svéd, norvég, izlandi, francia, portugál, görög, szerb, bolgár, orosz, tatár, arab, finn, magyar mesében (a király lánya kezére, asztalára méltatja). Egyebütt pénzzel, kaláccsal, hajóval, fogattal, házzal jutalmazták. A magyar mendikás királysága erről a földről való, s ő beérné azzal, ha az asztalfőn ülhetne, az ezüstserlegre kandikálhatna. SÍ keze könyökig járna a fekete lében. Az „Égi Jeruzsálem”, az „El-süllyedt Atlantisz”, az Örök békét és boldogságot ígérő intellektuális „Utópia” földibb. érzékibb mása, a német Schlaraffenland, is királlyá koronázza azt, aki a legjobban hazudik. A „Schlaraffenland”-képzet⁵¹ (magyarul „János pap országa”, olaszul Cuccagna, franciául Cocaigne, spanyolul Cacuna, angolul Cocayne, hollandul Cockaengen v. Paep Jans land) egykorú az elveszett paradicsom után sóvárgó emberiséggel, akárcsak átszellemített ellenországa. Minden koldusdiák vele álmodik. A magyar is. Rabelais (egyesíti mind a két képzetet: More Thomas, a leghíresebb Utópia írója, pontosan a kortársa, Lukianos pedig közvetlen antik őse. S éppen Lukianosig kell visszamennünk, hogy *Igaz történéte-nek* második könyvében ott, ahol a Boldogok szigetét parodizálja, megtaláljuk a Szelek szigetének első ötletét: az emberek csodaszép mezőn asztalok körül heverésznek, nyugati szelek szolgálnak fel nekik s látják el őket mindennel, amit csak kívánnak.” Az ötlet a Lukianosé, de önálló trufaéletet csak Rabelais öntött beléje. Bizonyára más is felkapta s így kerülhetett aztán az anekdota-irodalomba. A kör bezárult.

Természetesen egy pillanatig sem gondolunk arra, hogy a magyar énekszerző végigtanulmányozta az egész nemzetközi forrás-irodalmat, – ahhoz legalább is modern tárgy történeti kutatónak kellett volna lennie – s ilyet gondolni nem kisebb naivitás, mint teszem a *Bánk bán* írójáról feltételezni, hogy olvasta Schopenhauert. A hazugságokat sem úgy kereste össze a világ minden tájáról. A szellemi életben is, az élő irodalomban is a maguktól adódó, természetes megoldások a legegyszerűbbek. Ezt mutatják eddigi forrástanulmányaink is. Az énekszerző előtt bizonyára

⁵¹) A „János pap országa”-féle meseképzet magyar vonatkozásaival egyik legközelebbi tanulmányomban foglalkozom.

⁵²) Közelállnak hozzájuk Lukianos Holdlakói, akik repülő sült békák szagával táplálkoznak s Megasthenes titokzatos népe (Astomoi), amely virágok illatával, pecsenye szagával él. (E. A. Schwanbeck, *Megasthenis Indica*, Bonn, 1846. 69 l.). Ebben a képzetkörben lehet a gyökere azoknak a trufáknak is, ahol szagért hanggal fizetnek.

olyasféle munka lehetett, amilyen pl. a XIV. századi *Wachtelmaere* hazugságszemléje, a 18 hazugság versesűjságja, a Schumann elbeszélése, a Hans Sachs trufája, amilyeneket akkoriban aprónyomtatványok terjesztettek mindenfelé. Ezt a munkát aztán átalakította, kivonatolta, „lesüllyesztette” a maga s közönsége nem éppen finnyás ízlésének színvonalára, úgy, ahogy ezt annyi más régi (*Toldi!*) vagy egykorú esetben látni. Versének képzettörténeti vonatkozásaival mindenesetre rászolgált arra, hogy kimerítőbben foglalkozzunk vele, semmint kellett volna, ha csupán magánvaló értékét nézzük,

A vers pedig, úgy látszik, folytatta „irodalomalatti életét. Legalább is erre mutat egy hazugversnek induló székely csúfolódó vers Kriza *Vadrózsái-ban* (I. 127):

Egy kis ganédombon vót az apám háza,
Két száz esztendeig mind dógoztak rajta;
Mikor a legfő'ső lécot is fölerték
Az ácsok, a fésze nyeliből kiesek;
Míg a földre esek,
Varjú oda toják.

Láttam a varjúnak akkora tojását,
Mét száz embör benne fő'tálá'ta házát,
Hét száz kompánia mind futtatta lovát,
Még sem érhette bé tojás hosszúságát.

A második versszak a mi versünk két versszakából alakult. Érdekes példája a képzetösszeolvadásnak és „összeéneklés”-nek, ami jóval ritkább jelenség a „széténeklés”-nél. (Az ének utóéletének nyomai Kassai Vidor *Emlékezései-ben*. Kiadta Kozocsa Sándor, 39 l.: „Mendikás koromba ültem a kuckóba, Egy nagy balhát fogtam a gatyám korcába, Megfogám a lábát, Kivetem a hóra; Uccu petikulus, nem vagy mán a kordba,” Az eredeti szövegben megvan; Thaly kihagyta. – L. még: *Magyar népkölt. gyűjt.* Új foly. II. 332; – Kálmány, Koszorúk, II. 15-16 l.)

* *

Függelék

1.

Schumann Valentin és a magyar mese.

Ma már szinte lehetetlen tisztázni azt a kérdést, milyen úton került hozzánk s mikor magyarosodott meg Schumann elbeszélése olyan teljesen, főggy úgyszólván semmi sem árulja el idegen eredetét. Bizonyára nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ezúttal' is diák vagy diákos műveltségű útonjáró vállalta a közvetítés szerepét- Az ősfoma magvar színhelye mindenesetre megkönnyíthette a hazug cselekmény „aktualizálódását”, „hősei”-nek alak. változását és alkalmazkodását az új légkörhöz. Amikor Merényi László íeijegyezte a trufát (Sajóvölgyi eredeti népmesék I, Pest. 1862, 171-182 l.), ez a folyamat már régen befejeződött..

Egy dologkerülő parasztleány másodmagával megy mendegél „hetedhét ország edlen”. Találkoznak a szolgabíróval, aki odahívhatja őket s megkérdi tőlük, mi újság Pesten? Semmi egyéb, „mint akkora madarat mutogatnak, hogyha kiterjeszti a két szárnyát, az egyik vége Pesten van, a másik pedig Budán”. A szolgabíró nem akarja elhinni s huszonötöt veret a legényre, mire ez azzal fenyegetődzik, hogy a királyhoz „apellál”. Társa, a „szót szóra mondó”, nem tud a madárról, viszont látott akkora madártojást, hogy 24 ember 7 öless vasrúddal hengergette. A szolgabíró gondolkozóba esik, ezt a nagy tojást nyilván csak az a madár tojhatta. Most már elfogadhatónak találja a hazugságot, s hogy megbékítse a legényt, száz forintot ad neki. Az eset még kétszer megismétlődik. A vicispánnak azt hazudják, hogy a Duna lángba borult és fenékiig kiégett, meg hogy a pesti és budai piacokon a sok sült hal „azokat az irdatlan nagy házakat tetézi”, a főispánnal elhitetik, hogy a Jézus Krisztus meghalt, az egész város feketével, gyásszal van bevonva, s hogy a „földtől kezdve egész a magas égig mennyei lajtörják vannak támasztva, melyeken feketébe öltözőit angyalkák járnak le s fel”,

A hazugságok tartalma, száma, a hazudozás technikája változatlan maradt. De a motivális-tárgyi összefüggések felismerésénél érdekesebb, hoiyy olyan ritka esettel van dolgunk, amikor legalább utolsó mozzanatában előtűnik a népvivé – személytelené válás, az „akklimatizálódás” folyamatának rejtettebb értelme, amikor hivatkozhatunk a süllyedés és emelkedés egymást kiegészítő két fázisa között.

Egy kisasszonyfai mesében a korcsmáros annak adja a lányát, aki bárom olyat hazudik, hogy nem hiszi, azután megint olyan hármat, hogy elhiszi. Van a faluban egy legény. Szeret „viccünü” meg a lányt is szeretné magának. Odamegy a korcsmároshoz. Kérdezi a korcsmáros, no, mi újság? Mire a legény, égett a Duna, oszt szómáva ótották. Másnap másruhában azt hazudja, hogy a Duna mellett szekéren hordták a sült halat, harmadnap, hogy látott egy madarat, amelyik szárnyával betérite a félországot, negyednap, hogy a Kárpátokban tizenkét ember rúddal hengergetett egy tojást, ötödnap, hogy RE isten megházasodott, hatodnap, hogy a cigányok egy nagy lajtörjén mentek az égbe muzsikálni, A korcsmáros három hazugságot elhisz, hármat nem s a legényhez adja lányát (Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok Ií, 477-78). – Egy eredeti értelméből és formájából kiforgatott változatban a szabadságos katona azt meséli a kocsmárosnak, látott Polyákországban akkora madarat, hogy mikor leszállt, négy óráig elborította a napot. A korcsmáros nem hiszi. Nagy idő múlva a katona újra beállit: Találkozott emberekkel, akik őt öles létrát vittek, A létra azért kellett, mert nagy tojást találtak a mezőn s csak létrán mászhattak fel a tetejére, hegy betörhessék s szétkanalazzák maguk között. Ha az oldalát törik be, szétfolyik mind (Kálmány Lajos, Hagyományok, I. 178-179),

2.

Elemi találkozás.

(Magyar párhuzamok a „feneketlen” tengerbe ejtett gyaluhoz)

A keleti-nyugati mesés képzetek elemi találkozásának, helyesebben időtlen „időszerűség”-ének meggyőző esete az a néhány magyar párhuzam, amelyet a feneketlen tengerbe ejtett gyaluhoz idézhetünk:

Egy zalai csali mese hőse falusi lakodalomba téved. Nem kap egyebet kemény tojásnál. Amint eszik, elveszti benne a kését. Vagy egy félóráig keresi, de nem találja. Arra jön egy ember, megkérdi, mit keres? Amikor megtudja, így szól: „iábo keresi azt kee, én eccer evesztettem benn a kis^feiszemet, álló hétig kerestem, még se találtam meg” (Magyar Nyelvőr, XI V, 51/1) Egy biharmegyei suhancnak ugyancsak tojásba esik csillagos nyelvű bicskája, tizenhuit öles lajtörjén ereszkedik le, mégsem ér feneket (Magyar népemese gyűjt. U, F. I. 461). A „mennyebejáró fiú” szűnyogtojásból készült rántottába ejti a kését meg a villáját. Egy gulyás meg egy juhász azzal vizgatolja hogy ok gulyájukat meg nyájukat veszítették beléje, s egyik sem került elő többé (Szilágysági mese, u. o. 468). A baranyai csali hős dinnyében keresi a kését.

Megszólítja egy lovas huszár: „Mit keresöl ücsém? A későmet! – Ne keresd! – aszondi, – én három esztendő uta itt járok, oszt még se tartalom a lova-mat”. (Berze Nagy János, Baranyai magyar néphagyományok, II. 481).

A legnagyobb meglepetéssel azonban Csokonai „satirai játéka”, a Tempefői szolgál. Egy jelenete (II. felvonás, IV. jelenés) nemcsak a feneketlen dinnyét idézi, hanem még meg is szerzi egy „mikrológiai” csodával és egy münchenhauseni ötlettel, Az egészen rajta van az irodalmi eredet minden jegye.

Fegyverneki grófnéknál „szégyenszékét” játszanak. Tökkolopinak az az ötlete, hogy aki a legnagyobbat hazudja, az üljön beléje. Mindjárt el is kezdi: „No, én láttam olyan nagy dinnyét a török gránkon jártomba, hogy lajtorján mentek fel a szárához, s baltával vágták meg. Egyszer a balta beléesett, a béliit szekerekkel hordták el, s tavaszra találták meg benne a baltát”.

Éva: „Én meg egy olasznál olyan piciny canaria kutyácskát láttam, hogy egyszer szegény elszaladván, a pókhálóba megakadt, s a pók mindjárt megette”.

Iroványi: „Egy grófnak olyan kalamárisa volt, hogy abba konc papirosok, ollók, íróasztalok, minden megkívánható szerszámok belefértek s mihelyt egyet füttyentett a gróf, mindjárt kiugrott belőle egy patvarista pennával”.

Ötlettechnikailag idetartozik a Finkenritter nagvbögője (egy szabó bele-esik s két napig tart, mire feneket ér) vagy Hans Cl'awert a maga galamb-tollba esett fejszójével Hans Ciawerts Werckliche Historien. Berlin 1587[^] XXXV).

3.

Szímurg.

Rabba Bar Bar Channa nagy madarához legközelebb áll az ezüstollú perzsa „szímurg” (megfelelője a törökben, kirgizben, baskírban, tatárban, arabban: anka, hosszúnyakú madár). Ha kiterjeszti szárnyát, betakarja vele a napot. Tollazatán együtt találni a világ valamennyi madarának színét. Életkora 2000 év. Óriási tojásokat rak. A Sáh-náme szerint az Elbrusz tetején él, (G. Jungbauer, Märchen aus Turkestan und Tibet, Jena 1923, 296.) A képzet-hez még: A. Schiefner, Avarische Texte. Mémoires de l'académie -de St, Petersburg, 1873. Nr, II. VII, VIII. – N. Radioff, Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens, St. Petersburg 2, 617, – Fr. Panzer, Hilde-Gudrun, Halle a/S. 1901, 190)- – Az ind. mitológiában a Garuda óriási madárszörnyeteg, Aruna testvére. Megfelelője a görög nyelvű Baruch-apokalip-szisben: négy hegy nagyságú főnix, A nap melleit szalad s kiterjesztett szárnyával felfogja a tüzes sugarakat. Ha nem fogná fel őket, semmiféle terem-tett lény nem maradhatna meg a földön. Este kimerülten hajtja össze a két szárnyát, elvonul, mire beáll az éjszaka. Ezzel eljutottunk a napot elsötétítő óriásmadár képzetének mitikus ősalakjához. iL, N. Bonwetsch, Nachrichten von_ der königl. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, Phil. Hist. Klasse, 1896 91 11; – E. Kautsch, Die Apokryphen u. Pseudepigraphen des A. Testaments, II. 452. 1.)

4

Égő víz.

Az égő víz (tenger) képzet eredeti „komoly” helye a világ végéről szóló apokaliptikus látomásokban van (L. G. Grau, Studien z, englischen Philologie XXXI, Halle, 1908, 231), egyúttal a lehetetlen vagy valószínűtlen mesei fel-adatok legrégebb ázsiai-ind elemei közé tartozik Jan de Vrtes, D'e Märchen von den klugen Rätsellösern, F. F. Communications No: 73, 268 1., Handwörter-buch des d. Märchens I. 11). Sok hazugvetélkedésben az egyik versenyző azt hazudja, hogy „kigyulladt a tenger”, a másik pedig, hogy „megsültek a halak”. (A. Aarne, Verzeichniss der Märchentypen, F. F. Communications, No:

3 1920 A.; Finnische Märchenvarianten, u. o. No: 5. 161 i.; Aarne-Thompson, The Types of the Folk-tale u. o. No: 74, 207 1.).

5.

A magyar obsitos európai családfájához.

A magyar obsitos-típusban két hagyomány keresztezi egymást: egy gazdagabb európai s egy szerényebb hazai. Az elsők Plautus „Miles gloriosus”-a a törvényes öse (K. von Reinhardtstöttner, Plautus, 1886, 592 11.) s a hosszú századok alatt alkalmazkodik tájhoz, fajhoz, vérmérséklethez, együtt változik korral és korszellemmel, katonai technikával s a hazudozás, a nagyot-mondás, lódítás technikájával. Története nyomon követhető a középkor óta (1. Lomraatzsch. Archiv für neuere Sprachen u. Literaturen, 1914, 134; Joh. Boite, Zeitschr. des Ver. f. Volkskunde, 1938, 3 11). Állandóan érintkezik a hazug-mese képzeleinek világával. Lényegében egy az „etoszuk”. Az őstípusnak sok európaizált változata van, pl. az olasz Capitan Bizarro (Il Capitan Bizarro, Com. del Sec. Tarentino, 1551), Capitano Dragoleone, Trasilogo (Gio. Battista della Porta), Capitano Spavento (Francesco Andreini, Le bravurè del Capitano Spavento, 1607, franciául 1608, németül 1627), a francia Capitaine Rodomonte (Odet de Tournebu, Les contens XVI. sz.)? az angol Roisiter Doister (Nicholas Udall XVI. sz.), Captain Bobadyl (Ben Jonson, Every man in his humour megj. 1616; Esztergom alatt hősködik), Captain Bluffe (William Congreve, The old Batchelour, XVIII. sz.), a német Vincentius Ladislaus (Julius braunschweigi herceg színműve), Horribilicribrifax (Gryhius vigiátéka), a dán Tyboe (Ludwig Holberg, Jacob von Tyboe), stb. (L. A. Bartoli, Scenari inediti della commedie dell arte 1880; O. Fest, Der Miles gloriosus in der französischen Komödie. Diss. Erlangen, 1891; H. Graf, Der Miles gloriosus im englischen Drama, Diss. Rostock, 1891.) Garay Obsitos-ában alig van motívális elem, amelynek ne akadna európai előzménye, viszont egyetlen egy sincs» amely át ne itatódott volna a magyar környezet atmoszferikus színeivel. Azonkívül szerencsésen egyesíti magában a tiszta ősfórmát hazugmesei képzetekkel, amivel persze nem áll egyedül (szerény kísérlet ebben a nemben a Győri kalendárium verse). Előzményeit s egyúttal a magyar hazug-gajd európai vonatkozásait érdekesen világítja meg egy XVII. századi német vers (New aussgebildeter jedoch wahrredenter ja rechtschaffener Auffschneider, kiadta Boite, i. h. 4 IL). Lódító hőse délen, keleten, északon, nyugaton jár. Megfordul János pap országában. Keleten áll nélküli embereket s akkora káposztát lát, hogy egy levele egész hadsereget takar be. Német földről szólva néhány új „fel-fedezéssel” szerzi meg a jóíismert régi hazugemlékeket (Bécsben a császár vendége, akárcsak magyar utóda)

Ich zöge weiter fort hin in das Teutsche Land,
Da sah ich wie da war die Donau aussgebrand,
Das Ufer lag voll Fisch gebraten und gekochet,
Man brachte auss Tyrol den Zucker ungepochet
Und Newen Reinfall' her. In Tyrol dörrt man Schnee,
Darnach wird Zucker drauss; damit er bald zergeh,
Wirft man ihn in den Wein, Ich bin in Wien gegangen.
Der Kaiser hat mich selbst mit eygner Hand empfangen,
Und in die Burg geführt, mich obenan gesetzt,
Sie haben mich mit Tranck gleich einen Bär gehetzt.
Dan giengen wir zur Mess. Das muss ich nicht vergessen,
Ich habe mich damat mit Stephans Thurn gemessen.
Ich bin so hoch als er. Ich fuhr nach Lintz hinauff.
Da richtet man die Stang der Marcktes-Freyheit auff. . .

Azután Franciaországot veszélyezteti. Egyetlen kardvágással hadserege kaszabol le:

Die Stücken sind von dar in Böhmer Land geflogen,
 Der Rhein der hat ihr Blut gantz durstig eingesogen,
 Er floss Blutroth hinnab hin in das Nider Land
 Und macht mit seinem Blut mein kühnes Blut bekannt.

Hősiségének további színhelyei: Németalföld, Madrid, Velence, ahol egy napon kétezer embert üt agyon s félkézzel egész hajót húz partra. Dün. kirchenben:

Hab ich mit diesem Schwerd Eylff Segeil abgehauen,
 Ünd wer noch eine Erd, darauff ich köndte Stehn,
 So würde diese Erd von Ihrer Stelle gehn ...

(Most Rhodus szigetén van, amint a verset illusztráló rézmetszet ábrázolja: oldalán kés, háttérben a Colossus solis.)

Képzetlélektani szempontból figyelemreméltó, hogy az „igazi” mesében az uralkodó – minden gazdagság és hatalom képviselője – és a mesehős – emberileg egy síkban áll, még akkor is, ha ez a legszegényebb osztályból ikerül ki. Az újkor, főleg a barokk óta a császár megközelíthetetlen magasságban trónol. A mesehős látogatása már hazugkalandnak számít. A képzet népies „lesüllyedése”-hez l. Erdélyi János: Népdalok és mondák I, 112 l.:

Mikor a császárnál én ebédet ettem,
 Híres nevezetes étket készítettem,
 Még a tört lencsét is a kucsammal szedtem.
 A csikmakkot pedig tarsóra töltöttem.

Mikor a császár asztaltól felugra,
 Egy nagy bolond tallért nyomott a markomba.
 Kitől az erszényem megköcsagósoda,
 Ugy ugrándo-zék, mint egy nagy bolond bika.

6.

A nagy ökör.

Egy svájci mese nagy ökre kiissza a Bodeni tó vizét. Utána megáll s nézi a távoli hegyeket. Egyszerre csak hatalmas sas telepedik egyik szarvára. Az ökör megrázza fejét, a sas elrepül, de két órába telik, mire eljut az ökör másik szarváig. Képzeltető, mekkora lehetett az ökör. (P. von Winterfeld, Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, 1905, 72.)

7.

Szirmay Tamás trufagyűjteménye.

Nagyszámú hazugtrufát és ötletet asszimilált egy Szirmay Tamás (1688-1743) nevét viselő XVIII. századi kézirati gyűjtemény (Arcis Sztropko liber facetus seu dicta hyperbolica et verosimilia pro diversione Animorum. connotata. L. Mihalik József, Szirmay Tamás mókás könyve. Kassa, 1905). Jórésztüknek magyar a helyszíne és szereplője, de könnyű leleplezni idegen eredetüket vagy rokonságukat. Münchhauseniádák és rátótiádák. Csodás természeti jelenségekről, páratlan vadász- és halászszákmányokról, valószínűtlen nagy állatokról, növényekről, nagyéü, nagyerejű, rendkívüli tulajdonságú emberekről szólnak. Némelyikben jólismert elemi vagy vándorképzetekre akadunk, olyanokra, amelyek a mi képzetkörünkbe tartoznak. Egy szűnyog akkora, hogy egyik lába a földet, a másik a fát éri (1, 5); párja az ökör, amely olyan nagy, hogy félórába telik, mire fel tud kelni (!2, 19); a madár

(11, 19), amelynek tizenkét öl a szárnya; a harcsa (6, 13), amely Tokajnál elnyelt egy ökröt; egy másik hal (14, 21), amelynek mája negyven mázsa, benne asszonyember, tehén, fűzfá; a fácán (7, 14), amely három öl fa tüzét oltja el; a csikó (2, 7), amelynek szeme akkora, mint egy cipó, az elefánt (17, 26), amelynek orrlyukából tizenkét trombitás „trombitál ki”, a nagy hintó (13, 20), amelybe befér Krasznahorka vára.